

DOĞU - BATI ARASINDAKI SIYASI DENGE: II. ABDÜLHAMİD'İN JEOPOLİTİK
STRATEJİSİ.

Elomonov Abbas

UzMPU 4. sınıf öğrencisi

Soyut: Bu makale, Osmanlı İmparatorluğu tarihinde önemli bir rol oynayan Sultan II. Abdülhamid'in siyasi stratejilerinin analizine ayrılmıştır. Özellikle Doğu ve Batı arasında denge kurmayı hedefleyen jeopolitik yaklaşımları, pan-İslamizm ideolojisi ve modernleşme çabaları derinlemesine ele alınmaktadır. Makale, II. Abdülhamid'in iç ve dış politika kararlarının modern tarihsel bağlamda nasıl değerlendirildiğini ve bunların Müslüman dünyası ve uluslararası diplomasi üzerindeki etkilerini analiz etmektedir. Bu çalışma, tarih, siyaset bilimi ve İslam ideolojisi alanlarında araştırma yapan araştırmacılar için önemli bir bilimsel kaynak niteliğindedir.

Anahtar kelimeler: jeopolitik strateji, pan-İslamcılık, siyasi denge, İslam birliği, modernleşme, dış politika.

XIX yüzyılın sonları ve XX yüzyılın başlarında dünya siyasetinde derin değişimlerin yaşandığı bir dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nun son güçlü padişahlarından II. Abdülhamid tahta çıktı. Saltanatı boyunca (1876-1909), imparatorluğu iç krizler ve dış baskılar arasında dengede tutmaya çalıştı. Doğu ve Batı güçleri arasında artan jeopolitik rekabetin ortasında, II. Abdülhamid akıllıca politikalarıyla imparatorluğun egemenliğini korumaya çalıştı. İslam birliğini siyasi bir araç olarak kullanmaya çalıştı; Batı teknolojisini tanıırken, Batı'nın siyasi baskılarına ise direnç gösterdi. Siyasi mirası, Doğu ve Batı arasındaki karmaşık siyasi dengenin canlı bir örneğidir.

Sultan Abdülmecid'in ikinci oğlu Şehzade Abdülhamid, 12 Eylül 1842 (Çarşamba, 16 Şevval, H. 1258) sabah saat 11:15'te eski Çoragan'da Tirimüjgan Hanım'ın oğlu olarak dünyaya geldi. Sultan II. Abdülhamid, kendine özgü özellikleri nedeniyle, 2Devlet-i Aliyye (Osmanlı İmparatorluğu) tarihinde hakkında en çok yazılan, çizilen ve tartışılan padişahlardan biridir. İslam dünyası ve Osmanlı İmparatorluğu'nun son derece zor bir dönemden geçtiği bir dönemde, Devlet-i Aliyye'nin 34. padişahı olan II. Abdülhamid, 31 Ağustos 1876'da tahta çıkmış ve 27 Nisan 1909'da tahttan indirilene kadar 33 yıl boyunca çeşitli iç ve dış sorunlar karşısında devleti yönetmeye çalışmıştır. Sultan II. Abdülhamid, gerçekleştirdiği reformlar ve izlediği politikalarla, mirası en çok tartışılan Osmanlı padişahlarından biri olarak tarihte yerini almıştır. Denge jeopolitik yaklaşımları merkezine koyan II. Abdülhamid, devletin çöküşünün önlenmesini ve yeniden güçlendirilmesini temel hedef olarak belirlemiştir. Tanzimat döneminden itibaren bürokrasi tarafından zayıflatılan saltanatın gücünü yeniden tesis etmiş, eğitim, ekonomi, dış politika, kültür

¹Dağlı, T. Özel Arşivler Konferans Serisi: "Taha Toros Arşivi". İstanbul Şehir Üniversitesi Kütüphanesi, 6 Şubat 2019.

²Doğan, DM Sultan II. Abdülhamid Dönemi: Siyaset - Ekonomi - Dış Politika - Kültür - Eğitim. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2020.

ve medeniyet alanlarında önemli başarılar elde etmiştir . Bu nedenle II. Abdülhamid dönemi, Osmanlı devletinin kimliğini yeniden şekillendirdiği bir dönem olarak anılmaktadır. 19. yüzyıldan itibaren Müslüman milletlerin giderek Batı emperyalizminin etkisi altına girdiğini gören Sultan Abdülhamid, hilafet kurumunu yeniden canlandırmaya çalışmış ve imparatorluk sınırları dışındaki Müslümanlara ulaşmaya çalışmıştır. Aynı zamanda benimsediği politikalarla imparatorluk ile Müslüman vatandaşlar arasındaki bağları güçlendirmeye çalışmıştır. Hilafet kurumunun hâlâ güçlü ve etkin olduğunu gösteren bu pan-İslamist politikaya rağmen, dönemin bazı İslam düşünürleri II. Abdülhamid'e karşı muhalefette yer almaktan çekinmemişlerdir.

Sultan II. Abdülhamid, yalnızca ideolojik kişiliğiyle değil, aynı zamanda pratik faaliyetleri ve örgütsel kapasitesiyle de derinlemesine incelenmeye değer bir şahsiyettir. Hayata geçirdiği büyük çaplı reformlar ve örgütsel yeniliklerle Osmanlı devletinin modernleşme sürecine yeni bir ivme kazandırmış ve bu sayede Türkiye Cumhuriyeti'nin askeri ve sivil bürokratik sisteminin oluşumuna büyük katkı sağlamıştır. Hükümdarlığı döneminde, bürokratik kurumların yanı sıra, imparatorluğun tüm bölgelerine yayılan eğitim ve altyapı çalışmalarıyla toplumsal sistemde de önemli değişiklikler meydana gelmiştir .

Abdülhamid ve Cumhuriyet'e Direniş

İttihatçıların ³Abdülhamid'e muhalefet anlamındaki mirası, Cumhuriyet'in ana partisi Halk Fırkası tarafından sürdürüldü. Cumhuriyet döneminde, Osmanlı hanedanına, özellikle Abdülhamid'e yönelik tutum merkezi bir yer tuttu. Bunun nedeni, Cumhuriyet'te "modernlik" olarak sunulan birçok başarının aslında Abdülhamid dönemine dayandığını inkâr etme isteğiydi . Özellikle eğitim, ulaştırma, haberleşme ve sağlık gibi alanlarda gerçekleştirilen reformlar aslında Abdülhamid döneminin ürünleriydi ve bu miras daha sonra pek gelişmedi. Buna rağmen, Abdülhamid'in güçlü mirası propaganda yoluyla yok edildi ve tüm modernleşme çalışmaları sanki yalnızca Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilmiş gibi sunuldu. 1880'lerin başında iktidarı sağlamlaştıran Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) , onun temel ilkelerini iç ve dış politikada tam olarak uygulamaya başladı ve bunları belirledi.

Sultan Abdülhamid'in kendi ifadesiyle, tek amacı devletin ve milletin saadeti ve potansiyeli ile İslam dininin yaşatılmasıydı. Bu bağlamda, en önemli görevlerinin şunlar olduğunu düşünüyordu:

1. Devletin toprak bütünlüğünün korunması.
2. Devletin istikrarını, gücünü ve halkın huzurunu sağlamak .

Abdülhamid, ⁴bütün yönetimi Yıldız Sarayı'ndan kontrol altına aldı ve Bâbiâli (devlet teşkilatı) yavaş yavaş kenara itildi.

Yıldız Sarayı — Gayriresmi Yönetim Merkezi

³Karay, RH *Üç Gensel Üç Hayat* . İstanbul: Hilmi Kitabevi, 1956.

⁴Bardakçı, M. *Yıldız'da Casus* . İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.

Sultan Abdülhamid, Yıldız Sarayı'nda danışmanlar ve uzmanlardan oluşan bir heyet kurdu . Bu danışmanlar ve oluşturdukları komisyonlar, "alternatif bir hükümet" görevi görüyordu. Danışmanlar, sarayın hemen hemen her alanında görev alıyordu . Seçimlerinde ırksal, dinsel veya toplumsal ayrımcılık yapılmıyordu. Liyakat ve en önemlisi mutlak sadakat esas alınıyordu.

Avrupalılar, yerel Hristiyanlar, "Batılı" aydınlar ve tarikatın en muhafazakâr şeyhleri Yıldız Sarayı'nda birlikte çalıştı. Bu anlamda saray, dini, ırksal ve sosyal grupların "gayri resmi parlamentosu" haline geldi .

geçici ve daimi komisyonlar kurulur ve kararlar şu şekilde alınır: Sadrazam'ın (Başbakan) herhangi bir teklifi, padişah tarafından önce saraydaki komisyonlara gönderilirdi. Komisyon kararını verdikten sonra danışmanların görüşleri alınır ve nihai karar padişah tarafından verilirdi. Abdülhamid çoğu zaman bu görüşleri hiçbir değişiklik yapmadan kabul ederdi.

Merkezileşmeye ve Yerel Özerkliğe Direniş merkezi yönetimin güçlü bir savunucusuydu. Yerel yönetimlere (adem-i merkeziyet) ve yetkilerin genişletilmesine (tevsi-i mezuniyet) şiddetle karşı çıkıyordu. İl valilerini bizzat denetliyor ve atamalarına doğrudan müdahale ediyordu.

Ayrıca, taşradaki eşraflarla doğrudan temas kurarak , onları merkezi hükümete alternatif bir iletişim kanalı olarak kullandılar. Örneğin, bir konu hakkında resmi kanallar (vali → içişleri bakanı → başbakan → padişah) aracılığıyla mesaj iletmek yerine, soylular doğrudan telgraf yoluyla sarayla iletişime geçerlerdi. Bu ⁵, "paralel bir karar alma sistemi " ydi .

Abdülhamid, eyaletlerin tam kontrolünün, imparatorluğu küçük "eyaletlere" bölmek anlamına geldiğine inanıyordu . Şöyle diyordu:

"Bir valinin mali, adli ve askeri yetkileri tam olarak elinde tutması, merkezi bir yönetim değil, bir dizi bağımsız beyliğin (tavaif-i muluk) oluşması demektir."

Sasson olayından (1894) sonra Alman elçisine şunları söylemiştir:

ve İngilizlerin baskısına asla boyun eğmeyeceğime yemin ederim .
Özerkliğe yol açacak reformlardansa ölümü tercih ederim."

Refik Halit Karay'ın "Üç Nesil, Üç Hayat" adlı eseri, Abdülhamid ⁶dönemini yansıtır. Böylesine kişisel bir portre ve ilk izlenim:

, eserinde II. Abdülhamid hakkındaki kişisel anılarını aktarıyor. Henüz 14 yaşındayken , padişahı ilk kez Dolmabahçe Sarayı'ndaki bir törende gördüğünü belirtiyor. Padişahı "zayıf, mutsuz yüzlü, iri burunlu ve saçları geriye doğru dökülmüş bir adam" olarak tanımlıyor. Yazar, bu betimlemesiyle padişaha karşı duygusal ama gerçekçi bir tavır sergiliyor .

Abdülhamid dönemindeki siyasi ortam: "Sessiz hükümet ve kontrollü toplum"

Refik Halit Karay, 20. yüzyılın başlarında Türk edebiyatının önemli isimlerinden biridir ve "Üç Nesil - Üç Hayat" (Three Generations - Three Lives) adlı eseri, tarihsel, siyasal ve toplumsal düşüncedeki değişimleri derinlemesine inceleyen önemli bir

⁵Doğan, DM *Sultan II. Abdülhamid Dönemi: Siyaset - Ekonomi - Dış Politika - Kültür - Eğitim* . İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2020.

⁶Karay, RH *Üç Gensel Üç Hayat* . İstanbul: Hilmi Kitabevi, 1956.

edebi ve tarihsel kaynaktır. Yazar, eserde II. Abdülhamid döneminden meşrutiyet ve cumhuriyete kadar üç neslin yaşam tarzlarını, dünya görüşlerini ve siyasi aktivizmlerini karşılaştırır. Özellikle II. Abdülhamid dönemi, siyasal sessizlik, sansür ve otoriter yönetimin yanı sıra eğitim, ulaşım ve altyapı alanlarında da önemli başarılar imza atmıştır .

II. Abdülhamid dönemindeki siyasi ortam

sıkı bir sansür uygulanmış , toplumsal aktivizm ve siyasi eleştiri kısıtlanmış ve her vatandaş birbirinden şüphelenmeye zorlanmıştır. Karay, bu ortamı "bir şey yazmaya cesaret eden herkesin öldürülebileceği" bir sistem olarak tanımlar . Hükümetin topluma dışarıdan bir sessizlik dayatması, ancak içeriden gelen baskının güçlü olması bu bağlamda gerçekleşmiştir .

Ancak Karay, ⁷II. Abdülhamid'in faaliyetlerini yalnızca olumsuz yönleriyle değil, aynı zamanda tarihsel adalet ilkesi temelinde de değerlendiriyor. Bu dönemde şunları söylüyor:

- demiryolu ağının genişletilmesi (örneğin Hicaz Demiryolu),
- eğitim kurumlarının artması,
- Pan-İslamizm temelinde Osmanlı birliği fikri ortaya atıldı,
- Devlet bürokrasisinin güçlenmesi gibi olumlu sonuçlar da kabul ediliyor .

Karay, bu bağlamda II. Abdülhamid'i "düşünce özgürlüğünü kısıtlayan ama çağdaşlaşmayı başlatan tartışmalı bir lider" olarak tasvir ediyor.

Sultan II. Abdülhamid'in Panislamizm , modernleşme ve dış politika politikaları

II. Abdülhamid'in ideolojik ve dış politika stratejisi

Sultan II. Abdülhamid, ⁸tüm Müslümanların birliği fikrini, yani pan-İslamizm'i yalnızca dini bir araç olarak değil, aynı zamanda siyasi bir silah olarak da kullandı. Kendisini "tüm Müslüman dünyasının halifesi" olarak göstermeye özellikle önem verdi. Bu stratejinin birkaç önemli amacı vardı:

• Osmanlı İmparatorluğu'nun iç birliğini sağlamak: Türkler, Araplar, Kürtler, Boşnaklar, Arnavutlar ve diğer etnik gruplar ortak bir din olan İslam temelinde birleştirildi. Abdülhamid, milliyetçi hareketleri bastırmak için Panislamizm'e başvurdu.

• Avrupa imparatorluklarına karşı siyasi baskı aracı olarak Hindistan'daki Müslüman halklarla, İngiliz İmparatorluğu'nun kontrolündeki Rusya'yla (Kazan Tatarları, Kırımlılar, Kafkasyalılar) ve Fransızların kontrolündeki Cezayir ve Tunus'la ilişkiler güçlendirildi ve Halife adına birliklerinin güçlendirilmesine çalışıldı.

• Hicaz ile Mekke ve Medine şehirlerinin Osmanlı egemenliğinde kalması: Hilafet statüsü padişaha dini otorite kazandıracak, bu da Osmanlı'nın İslam dünyasındaki siyasi konumunu güçlendirecekti.

Modernizasyon: Teknolojik ve eğitimsel güncellemeler

⁷Karay, RH *Üç Gensel Üç Hayat* . İstanbul: Hilmi Kitabevi, 1956.

⁸Karay, RH *Üç Gensel Üç Hayat* . İstanbul: Hilmi Kitabevi, 1956.

II. Abdülhamid'in politikasının önemli yönlerinden biri devletin modernleşmesiydi. Onun yönetimi altında ulaşım, iletişim ve eğitim sistemleri önemli ölçüde gelişti.

Ulaşım ve iletişim:

- Şam'dan Medine'ye hacıların ulaşımını kolaylaştıran Hicaz Demiryolu inşa edildi ve güney vilayetleri üzerindeki kontrol güçlendirildi.
- İmparatorluğun her yanına yayılmış telgraf ağları, merkezileşmeyi ve hızlı yönetimi sağlıyordu.

Eğitim:

- 600'den fazla okul inşa edildi ve ilk kez kızlara yönelik okullar açıldı.
- ortaokullarda (idadiya) ve liselerde (sultaniye) öğretiliyordu.
- Öğretmen yetiştirmek amacıyla özel pedagoji enstitüleri – Dorus-si Muallimin – kuruldu.

Bu reformlar bir yandan imparatorluğu modernleştirirken , diğer yandan da yeni bir aydın kuşağının, "Jön Türkler" in yetişmesine yol açtı.

Jeopolitik Denge: Büyük İmparatorluklar Arasında Diplomatik Politika , dış politikada "güç dengesi" stratejisi ¹⁰ izledi . Amacı, Rusya, İngiltere, Fransa ve Almanya gibi imparatorluklar arasındaki çatışmalardan yararlanarak Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığını korumaktı .

Rusya ile:

Balkanlar'daki Slav halklarını Pan-Ortodoksluk politikasıyla destekleyen Rusya ile ihtiyatlı diplomatik ilişkiler sürdürüldü.

Büyük Britanya ile:

İngilizlerin Kıbrıs ve Mısır'daki sömürge politikalarına karşı mücadele, Pan-İslamizm düşüncesiyle yürütüldü. Hindistan'daki Müslümanlarla ideolojik bağlar güçlendirildi.

Almanya ile:

ve askeri iş birliğini güçlendirdi . Bu ittifakın bir sembolü olarak Bağdat Demiryolu projesi hayata geçirildi. Alman uzmanlar askeri ve mühendislik alanlarında görev yaptı .

Çözüm

Sultan II. Abdülhamid'in saltanatı, Osmanlı İmparatorluğu tarihindeki en karmaşık, siyasi ve ideolojik açıdan çalkantılı dönemdi . 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında dünya siyaset sahnesindeki yerini kaybeden ve iç ve dış tehditlerle karşı karşıya kalan imparatorluğu korumak için derin stratejik kararlar aldı. Özellikle İslamcılık , modernleşme ve Jeopolitik denge gibi stratejiler , tarihin temel siyasi yönelimleri olarak önemli izler bırakmıştır.

İlk olarak, Pan-İslamizm, II. Abdülhamid tarafından Müslüman nüfusu birleştirmek ve milliyetçi hareketlere karşı koymak için ideolojik bir araç olarak kullanıldı. Bu sayede imparatorlukta Arap , Türk, Kürt ve diğer Müslüman halklar

⁹Doğan, DM Sultan II. Abdülhamid Dönemi: Siyaset - Ekonomi - Dış Politika - Kültür - Eğitim . İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2020.

¹⁰Doğan, DM Sultan II. Abdülhamid Dönemi: Siyaset - Ekonomi - Dış Politika - Kültür - Eğitim . İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2020 .

arasında dini birliği güçlendirmeyi ve Osmanlı Devleti'nin siyasi bütünlüğünü korumayı amaçladı. Bu politika aynı zamanda, döneminde İngiliz ve Rus imparatorluklarının sömürgelerindeki Müslümanlarla ideolojik bağlar kurulmasına da yol açtı . Pan-İslamizm fikri, Abdülhamid'i küresel bir İslam lideri yaptı.

İkinci olarak, Sultan Abdülhamid , modernleşme politikasıyla imparatorluğa modern teknoloji, eğitim, iletişim ve altyapı sağlamayı amaçladı . Bu da yalnızca toplumsal ilerlemeyi teşvik etmekle kalmadı, aynı zamanda merkezi yönetimi de güçlendirdi. Ulaşım (özellikle Hicaz Demiryolu), telgraf ve matbaa gibi yenilikler, devletin modern bir şekilde yönetilmesini sağladı. Eğitim reformları ise yeni bir aydınlar kesiminin oluşumunun önünü açtı. Daha sonra Jön Türkler hareketini başlatanlar da bu aydınlardı.

Üçüncüsü, II. Abdülhamid, jeopolitik denge stratejisiyle , dünya güçleri -İngiltere, Rusya, Fransa ve Almanya- arasındaki diplomatik mücadelede Osmanlı İmparatorluğu'nu aktif olarak savundu . Bu politika, güçlü devletlerin her biriyle dengeli ilişkiler sürdürmesini sağladı. Özellikle Almanya ile yakın ilişkiler (örneğin, Bağdat Demiryolu projesi), imparatorluğun ekonomik ve stratejik bağımsızlığını güçlendirmek için kullanıldı.

Ancak bu stratejiler o dönemde tartışmalıydı. Bazı aydınlar Abdülhamid'i otoriter bir yönetimle suçlarken , bazıları onu Osmanlı İmparatorluğu'nu korumaya çalışan son gerçek politikacı olarak görüyordu. Gerçekte ise II. Abdülhamid, zamanının siyasi gerçeklerine uyum sağlayan, dış baskılar ve iç istikrarsızlık karşısında dengeli bir politika izleyen karmaşık bir figürdü .

Politikaları bugün hâlâ tarihçiler tarafından derinlemesine incelenmekte ve jeopolitik denge, ideolojik bütünleşme ve kültürel modernleşme açısından incelenmektedir. Özellikle 21. yüzyılda, küresel dini, etnik ve jeopolitik tehditlerin arttığı bir dönemde, II. Abdülhamid'in siyasi yaklaşımlarının tarihsel deneyimi önem kazanmaktadır.

REFERANSLAR:

1. Dağlı, T. Özel Arşivler Konferans Serisi: "Taha Toros Arşivi" . İstanbul Şehir Üniversitesi Kütüphanesi, 6 Şubat 2019.
2. Dođan, DM Sultan II. Abdülhamid Dönemi: Siyaset - Ekonomi - Dış Politika - Kültür - Eğitim . İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2020.
3. Karay, RH Üç Nesil Üç Hayat . İstanbul: Hilmi Kitabevi, 1956.
4. Bardakçı, M. Yıldız'da Casus . İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yınları, 2008.